

*Яніцька І. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Волкова Н. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТИМЧАСОВА ОПІКА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню та аналізу нормативно-правової бази, як національної, так і міжнародної, яка врегульовує питання захисту дітей в умовах збройних конфліктів та запровадження воєнного стану, а також дослідженню практики застосування в означених умовах тимчасового влаштування дітей. Криза українського суспільства, яка пов'язана із збройною агресією РФ, вже багато днів руйнує функціонування багатьох соціальних інститутів, зокрема, і інститути сім'ї, опіки та піклування. Тривалий збройний конфлікт завдає удару по системах, які призначені захищати дітей, особливо тих, що є найбільш вразливою їх частиною – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Виникають суттєві ризики у сфері послуг та механізмів, які забезпечують альтернативні форми догляду за дітьми як на території України, так і в країнах перебування переміщених дітей. Слід наголосити, що під час збройної агресії РФ в Україні відбувається систематичне і грубе порушення багатьох міжнародних і національних правових норм. Так, зокрема, фіксуються факти депортації цивільного населення, зокрема, дітей, в порушення країною-агресором норм Конвенції про захист цивільного населення під час війни, викладених у ст. 49. Крім того, російським законодавцем прийнято низку нормативно-правових актів, які фактично узаконили викрадення українських дітей, дозволили спрощену процедуру надання російського громадянства дітям-сиротам з України. Наразі судова практика стикається із значною кількістю справ з вирішення питання щодо альтернативних форм влаштування дітей. Нагальним є напрацювання дієвого механізму захисту прав та інтересів українських дітей як на території України, так і за кордоном, у приймаючих державах, які надали їм тимчасовий прихисток. Виїзд дітей за межі України є вимушеним кроком, бо Україна дбає, щоб кожна дитина була, насамперед, в безпеці, не залишилася без уваги та піклування. Під особливим контролем відбуватиметься повернення кожної дитини в Україну, коли ситуація буде достатньо безпечною для цього.

Ключові слова: батьки, діти-сироти, діти, мати, батько, опіка, піклування, влаштування дітей, воєнний стан, позбавлення батьківського піклування.

Постановка проблеми. Тяглість розвитку, майбутнього процвітання кожної країни, кожного народу завжди передбачає пильну увагу, дієві кроки та відпрацьовані інструменти щодо забезпечення найкращих інтересів дитини. Саме безпечне, щасливе та гармонійне формування дитини стає тим індикатором,

яке визначає рівень цивілізованості та гуманності суспільства [7]. З дотримання прав дитини починається дотримання прав людини в сучасному суспільстві.

Кризи гуманітарного характеру, зокрема, і збройні конфлікти, породжують численні загрози для дітей, руйнують їх світосприйняття, звичні умови життя, унеможливають безпечне існування та благополуччя. Крім того, кризи викликають неспроможність батьків дітей та інших піклувальників (опікунів) реалізувати у повному обсязі свої обов'язки щодо належного догляду та виховання «оскільки змушують їх вирішувати численні виклики при задоволенні потреб дітей в умовах серйозних ризиків для життя й благополуччя» [23]. Як зазначалось у звіті ООН «Вплив збройного конфлікту на дітей» 1996 року, «під час війни порушуються всі права дитини: право на життя, право бути з сім'єю і громадою, право на здоров'я, право на розвиток особистості, а також право на турботу і захист» [1].

Криза українського суспільства, яка пов'язана із збройною агресією РФ, вже більш як 500 днів руйнує функціонування багатьох соціальних інститутів, зокрема, і інститути сім'ї, опіки та піклування. Тривалий збройний конфлікт завдає удару по системах, які призначені захищати дітей, особливо тих, що є найбільш вразливою їх частиною – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Виникають суттєві ризики у сфері послуг та механізмів, які забезпечують альтернативні форми догляду за дітьми як на території України, так і в країнах перебування переміщених дітей [23]. В умовах воєнного стану, який було запроваджено в Україні Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2023 року «Про введення воєнного стану в Україні» [20] і продовжено вже сім разів тимчасове влаштування дітей набуває особливої гостроти і потребує активного втручання держави, розроблення дієвих правових механізмів та відповідальної роботи відповідних служб.

Наразі судова практика стикається із значною кількістю справ з вирішення питання щодо альтернативних форм влаштування дітей. Нагальним є напрацювання дієвого механізму захисту прав та інтересів українських дітей як на території України, так і за кордоном, у приймаючих державах, які надали їм тимчасовий прихисток.

Стан дослідження. Правові дослідження проблеми захисту прав дитини у різні роки здійснили такі українські науковці, як І. Бандурка, Н. Волкова, Н. Голубєва, Н. Коломоєць, С. Коталейчук, Н. Крестовська, О. Кудрявцева, Н. Лінник, С. Несинова,

Н. Оніщенко, Н. Опольська, Н. Ортинська, В. Притуляк та ін. Наукові розвідки щодо альтернативних форм влаштування дітей під час воєнного стану займають досить значну частину в сучасній українській правовій доктрині. Серед них необхідно виділити роботи Л. Бельо, Н. Волкової, Ю. Белуги, В. Владиславської, Г. Гробовської, С. Журило, І. Яницької та інших.

Мета статті полягає в аналізі нормативно-правової бази, як національної, так і міжнародної, яка врегульовує питання захисту дітей в умовах збройних конфліктів та запровадження воєнного стану, а також дослідженні практики застосування в означених умовах тимчасового влаштування дітей.

Виклад основного матеріалу. Гарантування реалізації прав та свобод українським дітям внаслідок воєнного стану, так і міжнародні нормативно-правові акти. Конвенція ООН про права дитини, ухвалена 20 листопада 1989 р. та ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. стала свого часу основою захисту прав дитини на міжнародному рівні [10]. Відповідно до норм Конвенції діти повинні виховуватися в «душі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності» [10] і повинні адаптуватися до самостійного життя в суспільстві. Саме в означеній Конвенції вперше на міжнародному рівні відбулось найширше закріплення економічних, соціальних, культурних, громадянських та політичних прав дітей. У частині 1 статті 2 даної Конвенції зазначається, що «Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права кожній дитині, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин» [10].

Статтю 19 Конвенції про права дитини 1989 року [10] передбачає загальну норму, що «держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітних заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалої і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [10]. Стаття 38 Конвенції встановлює спеціальну норму, що «Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання» [10], «вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними» [10], що певною мірою узгоджується з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема, з Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них 1977 року. Наразі Україна ратифікувала згадані міжнародні акти.

Можна констатувати, що правовий захист дітей у міжнародному гуманітарному праві став активно обговорюватись і розвиватись після Другої світової війни. «Результати зусиль Міжнародного Комітету Червоного Хреста у цій сфері привели до прийняття Четвертої Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни. З цього часу діти, як члени цивільного населення, мали право користуватися перевагами застосування цієї Конвенції» [9; 13].

Важливою нормою Конвенції про захист цивільного населення під час війни є положення ст. 49 відповідно до якої «за-

бороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні» [9].

Важливим інструментом правового захисту дітей у разі військової агресії є Гаазька конвенція з ММП 1996 року [12]. Нормами цієї конвенції передбачається захист, зокрема, і «дітей-біженців та дітей, які внаслідок суспільних негараздів в їхній країні переміщені до інших держав» [12]. Україна та всі країни-члени ЄС є сторонами цієї конвенції від 1996 року [6].

Конвенція відповідно до статті 3 застосовується до:

«– набуття, здійснення, припинення чи обмеження батьківської відповідальності, а також її делегування;

– прав опіки, у тому числі права стосовно піклування про особу дитини та, зокрема, право визначати місце проживання дитини, а також права на спілкування, у тому числі право брати дитину на обмежений період у місце інше, ніж звичайне місце проживання дитини;

– опіки та піклування; призначення та функцій будь-якої особи чи органу, які відповідають за особу чи майно дитини та які представляють дитину або допомагають їй;

– влаштування дитини в прийомну сім'ю або в установи опіки і піклування;

– нагляду з боку державного органу за піклуванням за дитиною будь-якою особою, яка несе відповідальність за дитину; управління, збереження або розпорядження майном дитини» [12].

Слід звернути увагу на те, що п. 1 ст. 5 Гаазької конвенції від 1996 р. встановлено, що «судові або адміністративні органи Договірної Держави звичайного місця проживання дитини мають юрисдикцію вживати заходів, спрямованих на захист особи чи майна дитини» [12].

У статті 15 абз. 1 Гаазької конвенції 1996 року передбачає, що «під час здійснення своєї юрисдикції згідно з положеннями Розділу II органи Договірних Держав застосовують своє національне право» [12]. Саме ця норма дає можливість Договірним Державам у зазначених випадках застосувати своє національне законодавство.

Слід зазначити, що саме Міністерство юстиції України «визначено центральним органом для виконання в Україні Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року, яка регулює співробітництво у галузі сімейного права» [24].

Загалом «міжнародні акти у сфері прав людини встановлюють досить чіткі та абсолютні принципи, права та гарантії, тим самим складають певний міжнародно-правовий стандарт прав людини. Попри розвинену правову базу, однак, дотримання та гарантування ряду норм залишаються невирішеними проблемами. Саме тому як національні уряди, так і міжнародні органи мають сконцентрувати свої зусилля на ефективній імplementації існуючих правових стандартів захисту прав людини під час збройних конфліктів» [4]. Ясна річ, що особливо ці завдання повинні поширюватись на забезпечення та захист прав дітей.

Згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [14]. Разом з тим, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені низкою статей, зокрема і тих, що стосуються

захисту прав дітей. Відповідно до статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 лютого 2001 року № 2402-III, «кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист» [22].

Слід наголосити, що під час збройної агресії рф в Україні відбувається систематичне і грубе порушення багатьох міжнародних і національних правових норм. Так, зокрема, фіксуються факти депортації цивільного населення, зокрема, дітей, в порушення країною-агресором норм Конвенції про захист цивільного населення під час війни, викладених у ст. 49. Крім того, російським законодавцем прийнято низку нормативно-правових актів, які фактично узаконили викрадення українських дітей, дозволили спрощену процедуру надання російського громадянства дітям-сиротам з України. «Наразі заяву на громадянство рф для сиріт і неієздатних українців можуть подавати так звані «опікуни» з-поміж громадян рф, а також «громадяни» терористичних псевдореспублік «Л/ДНР» та мешканці тимчасово окупованих росією територій в Запорізькій і Херсонській областях України. За даними ГО «Регіональний центр прав людини», зібраними під час моніторингу офіційних інтернет-ресурсів рф та обрахованими методом крос-калькуляцій, станом на кінець жовтня 2022 року до російських прийомних родин було передано 386 депортованих українських дітей. Ідеться про вивезених дітей із так званих «ДНР» та «ЛНР», і з територій, які рф захопила після 24 лютого. Спочатку формою такого передавання була тимчасова опіка, адже відповідно до статті 165 Сімейного кодексу рф усиновлення дітей без громадянства росії не передбачено» [5].

Разом з тим, непоодинокими є випадки, коли громадянство рф надається народженим на території країни-агресора дітям, батькам яких, громадянам України, на окупованій території було примусово надано громадянство рф. Показовим в цьому випадку є рішення Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/9809/23 [26].

Ясна річ, що всі ці порушення повинні бути покарані, а права українських громадян поновлені з виплатами їм відповідних компенсацій за понесені збитки. Від початку війни рф проти України «вдалося повернути додому 371 депортовану до рф дитину, повідомив 31 травня 2023 року президент Володимир Зеленський під час презентації плану дій Bring Kids Back UA («Повернути дітей назад в Україну»)» [16]. Збором доказів воєнних злочинів РФ, зокрема щодо депортації українських дітей, займається Офіс генерального прокурора України у співпраці з представниками Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС).

Влітку 2023 року «члени Парламентської асамблеї ОБСЄ найсуворішим чином засудили порушення рф міжнародного гуманітарного права в Україні. Зокрема, вбивство українських дітей внаслідок атак на цивільну інфраструктуру і житлову забудову та примусову депортацію понад 19 500 дітей до рф» [17]. На літній сесії ПА ОБСЄ у Канаді було прийнято відповідну Ванкуверську декларацію, а також резолюції «Наслідки агресії рф проти України щодо жінок та дітей», «Покарання за депортацію українських дітей, забезпечення їх повернення та притягнення винних до відповідальності».

Реалізація альтернативних форм влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, постраждалих в умовах дії воєнного стану є сьогодні одним з пріоритетних напрямків діяльності держави, адже згідно ст. 51 Конституції України «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [14]. Суттєве значення для вно-

сування альтернативних форм влаштування дітей в умовах воєнного стану мала постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» [21].

Наразі актуальним напрямком роботи служби у справах дітей в Україні є «вжиття вичерпних заходів щодо тимчасового влаштування дітей у сім'ї родичів, знайомих, та вже утворені сім'ї патронатних вихователів» відповідно до пункту 31 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 24.09.2008 № 866 (тимчасове влаштування дітей) [18].

Відповідно до прийнятої Постанови Кабінету міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану» від 22 березня 2022 року, родичі або інші близькі люди (сусіди, знайомі) можуть тимчасово, у воєнний період, прихистити дитину.

Для реалізації такої можливості особам потрібно звернутися до служби у справах дітей за місцем свого проживання або за місцем виявлення дитини та надати відповідні документи, передбачені п. 79 нового розділу «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану» Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 [18].

У випадку позитивного рішення, служба у справах дітей видає наказ про тимчасове влаштування дитини, який і є підставою для тимчасового перебування її в сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки, а також дає право представляти інтереси дитини перед третіми особами.

«Тимчасове влаштування підкинутої чи знайденої дитини, дитини з ознаками насильства або жорстокого поводження, а також дитини, розлученої із сім'єю, проводиться після надання їй необхідної медичної допомоги, завершення медичного обстеження чи лікування» [28].

Сьогодні, на жаль, існують випадки, коли українських дітей вилучають за кордоном у їхніх батьків або законних представників. Цьому питанню окрему увагу приділив в окремому матеріалі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець і пояснив причини, «коли дітей вилучають за кордоном у їхніх батьків або законних представників, як повернути дитину, що робить Офіс Омбудсмена для вирішення цього питання і яких заходів треба вжити для розв'язання цієї проблеми» [19]. Український Омбудсман наголосив, що держави, які «підтримали Україну та надають статус тимчасового перебування українцям, повністю забезпечують дітей соціальною підтримкою, надають безкоштовну освіту та медичну допомогу. Проте через відмінності в законодавстві, трапляються випадки, коли в європейських країнах соцслужби вилучають українських дітей у тих осіб, з якими вони там перебували» [19].

За даними МЗС України, «станом на 17 квітня, іноземними органами було ухвалено рішення про тимчасове вилучення 215 українських дітей у їхніх батьків чи призначених українськими органами законних представників, зокрема, в Польщі – 55 дітей,

Німеччині – 50 дітей, Іспанії – 30 дітей, Італії – 17 дітей. 76 дітей уже повернули законним представникам» [19].

Серед причин вилучення дітей за кордоном у їхніх батьків або законних представників називаються, зокрема:

«– відсутність відповідних документів у супроводжуючих осіб щодо законного представництва інтересів дитини за кордоном;

– невідповідність українського законодавства до законодавства інших країн, де перебувають громадяни України. Зокрема, в інших державах не визнають рішень органів опіки та піклування законними й такими, що підтверджують законність представництва дітей, адже, наприклад, у переважній більшості країн ЄС право представництва дитини визначаються рішенням суду;

– проблема відмінностей законодавств України та країн, де перебувають українські громадяни, стосується й інституційних закладів, де відповідно до законодавства України керівники таких закладів є законними представниками дітей (окремого рішення не передбачено, адже це визначено зокрема Сімейним кодексом України). За кордоном питання опіки вирішується лише в судовому порядку» [19].

Слід наголосити, що навіть у тих випадках, коли діти прибувають в країни ЄС з родичами, знайомими, які були нотаріально уповноважені батьками дитини здійснювати її супровід, такі діти там вважаються дітьми без супроводу. До цієї категорії дітей також відносяться і діти, «які відповідно до українського законодавства були влаштовані до сімейних форм виховання (опіка/піклування, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу) або зараховані до різних типів, форм власності, та разом із законним представниками виїхали за кордон» [19]. Саме в таких випадків країна, яка виявила таких дітей, «не визнає законного представництва громадян України над дітьми та ухвалює рішення про призначення законних представників з числа громадян ЄС, таким чином розлучаючи дитину із законним представником» [19].

Наразі Офіс Омбудсмена в зазначених випадках здійснює великий обсяг роботи для вирішення питання повернення дитини і розробки дієвих кроків щодо подолання проблеми» [2].

Жодна українська дитина, яка вимушено перебуває за межами України з причин небезпеки, створеною збройною агресією РФ, не зможе наразі бути усиновлена чи передана на виховання іноземцям без згоди України та дотримання національного законодавства.

Виїзд дітей за межі України є вимушеним кроком, бо Україна дбає, щоб кожна дитина була, насамперед, в безпеці, не залишилася без уваги та піклування. Під особливим контролем відбуватиметься повернення кожної дитини в Україну, коли ситуація буде достатньо безпечною для цього.

Після прибуття до місця перебування за межами України супроводжуючі особи зобов'язані протягом одного робочого дня звернутися до консульської установи України для взяття дітей на консульський облік.

Співпраця з організаціями в інших країнах допомагає і набувати нових знань. Хорошим прикладом є соціальний хаб у польській Стальовій Волі, де розміщують всіх дітей без батьківського супроводу [29].

У Польщі та інших країнах Європи є сімейний суд, який спеціалізується на швидкому призначенні тимчасового опікуна й влаштування дитини. За словами Дар'ї Герасимчук, було б непогано запровадити таку інституцію в Україні.

Серед цікавих ініціатив у Польщі – наявність дитячого омбудсмена з офісом понад 80 працівників. Він має повноваження

виступати на боці дитини в судових справах, діє й «гаряча лінія», де можна отримати корисну інформацію.

За результатами моніторингових візитів уже створили план дій, який передбачає запровадження низки змін в Україні. Це дозволить якомога швидше повернути як дітей, так і дорослих додому, коли закінчиться війна.

Сьогодні в Україні реалізовано проєкт «Дитина не сама», впроваджений спільними зусиллями ЮНІСЕФ, Міністерства соціальної політики України та Офісу Президента України, який спрямований на допомогу дітям, які з різних причин залишилися без батьків під час війни [8]. У межах цієї програми сім'ї з України можуть тимчасово, на час воєнного стану, взяти таких дітей до себе, тим самим рятуючи їх від влаштування в інтернат. Адже для фізичного та емоційного розвитку дітям потрібна насамперед родина.

Для багатьох регіонів України, які були тимчасово окуповані або потерпають від регулярних обстрілів проєкт «Дитина не сама» став порятунком і дієвою допомогою для соціальних служб.

За умовами проєкту «Дитина не сама», у новій сім'ї дитина може залишатися до завершення періоду воєнного стану. Винятком є випадки, коли знаходяться родичі або батьки дитини. Якщо ж після завершення війни рідні дитини не знайдуться, то тимчасова сім'я, у якій вона жила, матиме першочергове право на її всиновлення.

За даними ЮНІСЕФ, сьогодні понад 2 тисячі сімей по всій Україні після подання заявки у чат-боті пройшли спеціальне навчання й готові надати прихисток дітям.

Для оформлення тимчасового влаштування дитини в сім'ю необхідно підготувати наступний пакет документів: заява про надання згоди на тимчасове влаштування у свою сім'ю дитини; копія паспорта; письмова згода всіх повнолітніх членів сім'ї, що проживають разом із заявником, для проживання з дитиною на одній житловій площі.

Працівник служби у справах дітей через певний час відвідує оселю, обстежує умови проживання та складає відповідний акт. Також він спілкується з дитиною, щоб отримати її згоду на влаштування.

За результатами роботи служба у справах дітей видає наказ про тимчасове влаштування дитини у сім'ю.

Треба зазначити, що наприкінці 2022 року у НААУ відбулася фахова дискусія на тему «Застосування Гаазької конвенції про міжнародне викрадення в умовах збройної агресії РФ проти України», яку організували Комітет з сімейного права разом та Вища школа адвокатури [15]. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей [11] має за мету «забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених до будь-якої з Договірних держав або утримуваних у будь-якій із Договірних держав, а також забезпечення того, щоб права на опіку і на доступ, передбачені законодавством однієї Договірної держави, ефективно дотримувалися в інших Договірних державах» [11]. Голова Комітету з сімейного права НААУ, Ганна Гаро наголосила, що «тема застосування Гаазької конвенції була актуальна завжди. Особливо проблематичним було питання її виконання. Після 24 лютого невіршених питань у сфері незаконного вивезення або незаконного утримання в інших державах стало ще більше. Адже виїзд у перші тижні повномасштабної війни здійснювався з фокусом на безпеку, а не на оформлені належним чином документи для виїзду родин/дітей за кордон, тому наразі ми вже стикаємося з низкою проблем щодо розшуку

чоловіками/жінками/іншими родичами своїх дітей за кордоном» [15]. Тож можемо констатувати пильну увагу науковців і практиків до теми захисту прав дітей під час військової агресії рф з урахуванням різноманітних аспектів означеної проблеми.

Наразі в Україні напрацьовано судову практику щодо повернення дітей в Україну з метою захисту їх прав та інтересів.

Так Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області у своєму рішенні від 12 січня 2023 року у справі № 185/8446/22 [27] задовольнив позов батька дитини щодо відібрання дитини у матері без позбавлення її батьківських прав, з якою позивач перебував у фактичних шлюбних відносинах і яка на час розгляду справи перебуває у Німеччині, знаходиться на лікуванні у психіатричному закладі, а малолітній син у зв'язку невідкладною небезпекою для дитини взятий під опіку 02 вересня 2022 року, тимчасово влаштований до прийомної сім'ї і перебуває в сім'ї ОСОБА_5 під короткостроковим доглядом.

Суд врахував, що згідно з висновком органу опіки та піклування Павлоградської міської ради № 1906/0/2–22 від 02 грудня 2022 року, у зв'язку з виникненням небезпеки для дитини через хворобу матері, враховуючи те, що батько характеризується позитивно, має дохід, створив умови для проживання та виховання сина, бажає його виховувати, орган опіки та піклування вважає за доцільне відібрання малолітньої дитини ОСОБА_3 у матері ОСОБА_2 без позбавлення батьківських прав та визначення місця проживання дитини разом з батьком ОСОБА_1 за адресою АДРЕСА_1

У рішенні вказано, що Зазначений висновок органу опіки та піклування є достатньо обґрунтованим, відповідає інтересам дитини і не суперечить іншим зібраним у справі доказам.

В іншому рішенні Малинського районного суду Житомирської області від 08 грудня 2022 року у справі № 283/2105/22 [25] вказано, що при розгляді справи знайшли підтвердження обставини, що відповідач, який від початку воєнних дій на території України виїхав із сином до Чехії (мати померла), за власною ініціативою самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків по відношенню до своєї малолітньої дитини, без поважних причин залишивши її без батьківської уваги та турботи, при цьому має місце відсутність перешкод у спілкуванні з дитиною, позивачем доведено, що поведінка відповідача відносно дитини є свідомим нехтуванням своїми батьківськими обов'язками, що свідчить про наявність підстав для позбавлення відповідача батьківських прав.

Вирішуючи вимоги в частині встановлення опіки та призначення опікуна суд приходять до висновку про необхідність встановлення над малолітньою дитиною ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, опіки та призначення опікуном позивача – ОСОБА_1, яка є тіткою малолітнього ОСОБА_3, бажає бути опікуном та відповідно до висновку органу опіки та піклування виконавчого комітету Малинської міської ради може бути опікуном. При цьому встановлення опіки над малолітньою дитиною є доцільним і відповідає інтересам дитини.

Висновки. Сьогодні, в умовах кризи гуманітарної ситуації в Україні, спричиненої військовою агресією рф, питання захисту та піклування про дітей набувають особливої значущості та нагальної актуальності. Вимушена зміна місця проживання, евакуація, тимчасовий виїзд за межі країни, примусовий вивіз до країни-агресора, втрата батьків, розлучення із сім'єю та багато інших тяжких життєвих випробувань, що постають перед багатьма українськими дітьми, вимагають розроблення дієвих

правових інструментів, які, зокрема, врегульовували б можливість альтернативного догляду за дитиною. При цьому, з урахуванням існуючої практики, існує нагальна потреба розробити відповідні правові алгоритми в рамках національних систем захисту дітей в Україні та приймаючих країнах, а також врахувати наявні та довгострокові потреби українських дітей та мету альтернативного догляду.

Особливий правовий режим воєнного стану може передбачати тимчасове (із зазначенням строку дії) обмеження прав і законних інтересів осіб. Однак, відповідно до Конституції України, такі обмеження не поширюються на питання захисту прав дітей.

Процес пристосування системи правосуддя до існуючих воєнних умов життя в Україні створює додаткові особливості здійснення судочинства. При цьому слід вказати на те, що справи щодо захисту прав дитини, вирішення питання про альтернативні форми догляду за дитиною в умовах війни відносяться до невідкладних.

Широкого застосування набула в умовах дії воєнного стану практика електронного судочинства у справах щодо захисту дітей, що сприяє оперативності вирішення питань в судовому процесі.

Література:

1. Promotion and protection of the rights of children. Impact of armed conflict on children. Report of the expert of the Secretary-General, Ms. Graça Machel, submitted pursuant to General Assembly resolution 48/157. A/51/306 26 August 1996. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/219/55/PDF/N9621955.pdf?OpenElement>
2. Горбань М. Відібрання дітей у Європі, повернення інтернатів в Україну та потреби переселенців. Інтерв'ю з представницею омбудсмена Суисловою. *Радіо Свобода*. 18 черв. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/suslova-vpo-bizhentsividibrannya-ditei/32462672.html>
3. Грабовська Г.М., Лисюк А.М. Захист прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/15.pdf>
4. Грушко М.В., Музика В.В., Федорова Т.С., Владиславська В. В. Міжнародне гуманітарне право : навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права, професора О.В. Бігняка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 4. URL: <http://surl.li/foyknp>
5. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Аналітичний звіт. С. 18. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf
6. Діти з України – судова співпраця у цивільних справах. URL: <https://www.centrumpravnejpomoci.sk/sekcia/65-diti-z-ukrajini-sudova-spivpraca-u-civilnih-spravah>
7. Захист прав та інтересів дітей – це євроінтеграція. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zahist-prav-ta-interesiv-ditey-tse-evrointegratsiya>
8. Знайти родину для дитини : За допомогою чат-боту «Дитина не сама» дітей рятують від інтернатів. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/chatbot-helps-protect-children-amid-horrors-of-war>
9. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
10. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

11. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text
12. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей (Гаазька конференція з МПП) : Конвенція від 19.10.1996. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text
13. Кононенко В.В., Кронівець Т.М., Одобецька І.С. Правове забезпечення інтересів дітей в умовах воєнного стану // Захист прав дітей в умовах війни. *Збірник матеріалів круглого столу до 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* (м. Вінниця, 17 травня 2022 року). Вінниця, 2022. С. 20-28. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/kruglii_stil_17_travnya_2022.pdf
14. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
15. НААУ провела фахову дискусію на тему «Застосування Гаазької конвенції про міжнародне викрадення в умовах збройної агресії РФ проти України». URL: <https://unba.org.ua/news/7731-naau-provela-fahovu-diskusiyu-na-temu-zastosuvannya-gaaz-koikonvencii-pro-mizhnarodne-vikradennya-v-umovah-zbrojnoi-agresii-rf-proti-ukraini.html>
16. Наконечна Є. 371 депортовану дитину вдалось повернути в Україну з РФ. Deutsche Welle : website. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraini-vdalosa-povernuti-z-rf-371-deportovanu-vid-pocatku-vijni-ditinu/a-65781074>
17. ПА ОБСЄ нас почула і засудила незаконну депортацію росією українських дітей та вимагає покарати всіх винних у цьому злочині! Віцеспікерка Олена Кондратюк. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/238582.html>
18. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
19. Причини та план дій, якщо в європейській країні у вас вилучили дитину: пояснює Омбудсман. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/prichini-ta-plan-dij-yakshcho-v-yevropejskij-krayini-u-vas-viluchili-ditinu-roysaynyue-ombudsman
20. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2023 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
21. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 р. № 349. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#Text>
22. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
23. Реагування на виклики у сфері опіки та догляду за дітьми в умовах війни в Україні : ключові міркування та рекомендації. URL: https://eurochild.org/uploads/2022/10/Key-considerations-and-recommendations_Ukrainian-version.pdf
24. Рекомендації для батьків-вихователів, інших законних представників дітей, які були евакуйовані за кордон під час війни. *Консульство України в Брно*. URL : <https://brno.mfa.gov.ua/news/rekomendaciyi-dlya-batkiv-vihovateliv-inshih-zakonnih-predstavnikiv-ditej-yaki-buli-evakujovani-za-kordon-pid-chas-vijni>
25. Рішення Малинського районного суду Житомирської області від 8 грудня 2022 р. у справі № 283/2105/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107751070>
26. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси від 21 квітня 2023 року у справі № 521/9809/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110681157>
27. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 12 січня 2023 року у справі № 185/8446/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108384829>
28. Тимчасове влаштування дитини, яка під час війни залишилася без батьківського піклування. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/tymchasove-vashtuvannya-dytyny-yaka-pid-chas-vijny-zalyshylasya-bez-batkivskogo-pikluvannya/>
29. Чайка В. Прихисток для дітей за кордоном: як приймають наймолодших евакуйованих українців. *Сьогодні*. 25 трав. 2022. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/ubezhishche-dlya-detej-za-granicey-kak-prinimayut-samyh-menshih-evakuirovannyh-ukraincev-1622494.html>

Yanitska I., Volkova N. Temporary guardianship under martial law: procedural aspects

Summary. The article is devoted to the research and analysis of the legal framework, both national and international, which regulates the issue of child protection in the conditions of armed conflicts and the introduction of martial law, as well as the study of the practice of application in the specified conditions of temporary placement of children. The crisis of Ukrainian society, which is connected with the armed aggression of the Russian Federation, has been destroying the functioning of many social institutions for many days, in particular, the institutions of family, guardianship and care. Prolonged armed conflict is taking a toll on systems designed to protect children, especially those who are the most vulnerable – orphans and children deprived of parental care. There are significant risks in the field of services and mechanisms that provide alternative forms of care for children both on the territory of Ukraine and in the countries where displaced children are staying. It should be emphasized that during the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine, there is a systematic and gross violation of many international and national legal norms. Thus, in particular, the facts of the deportation of the civilian population, in particular, children, in violation of the norms of the Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War, set forth in Art. 49. In addition, the Russian legislator adopted a number of normative legal acts that actually legalized the abduction of Ukrainian children and allowed a simplified procedure for granting Russian citizenship to orphans from Ukraine. Currently, judicial practice is faced with a significant number of cases dealing with alternative forms of placement of children. It is urgent to develop an effective mechanism to protect the rights and interests of Ukrainian children both on the territory of Ukraine and abroad, in the host states that have provided them with temporary shelter. The departure of children outside of Ukraine is a forced step, because Ukraine makes sure that every child is, first of all, safe, that they are not left without attention and care. Each child will be returned to Ukraine under special control when the situation is safe enough for this.

Key words: parents, orphans, children, mother, father, guardianship, care, placement of children, martial law, deprivation of parental care.